

'Allâme Kâdî Hıdırî ve *el-Fetâvâ el-Muhammediyye* Adlı Eseri

Yusuf Eşit

Doç. Dr., Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
İslam Hukuku Anabilim Dalı,
Assoc. Dr., Batman University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic
Sciences, Department of Islamic Law
Batman/Türkiye.

yusufesit11@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-9694-0878

DOI: 10.34085/buifd.1261814

Öz

'Allâme Kâdî Muhammed Hıdırî, İrân'da yetişen son dönem Sünnî âlimlerden biridir. 1900'lü yılların başında dünyaya gelen Hıdırî, keskin zeka ve kuvvetli hafızasıyla Doğu medrese geleneğinin devamı olan medreselerde kısa sürede eğitimini tamamlayıp ilmî faaliyetlere başlamıştır. İlerleyen zamanlarda ilmiyle şöhret bulan Hıdırî, İrân'ın Sünnî bölgesi olan kuzey bölgelerinde resmi olmasa da kadılık vazifesini ifa etmiştir. Kendisi ilmî faaliyetlerinin yanında kimi zaman siyasi görevler de üstlenmiştir. Değişen yönetim ve rejimlere tanıklık eden Hıdırî, her dönemde ilmî konumunu ve halkın nezdindeki yerini korumuştur. Dil, tefsir, hadis ve fıkıh, gibi dinî ilimlerin yanında mantık, hendese ve astronomi ilimleri de tahsil etmiş çok yönlü bir âlim olup Kürtçe, Arapça ve Farsça dillerinde eserler telif etmiştir. İslamî ilimlerin her alanında derin bilgiye sahip olması hasebiyle kendisinin fıkıh, tefsir, tasavvuf alanlarında eser ve risaleleri bulunmaktadır. *Târîhi meşâhiri cihân İslam, Tefsîrü'l-Kur'ân, Risâlehây-ı mütenevva' der bâb mesâili şer'î, Kitab-ı der bâb-ı talakı selâse* eserlerinden bazısıdır. Hıdırî, bulunduğu toplumun sorunlarına kayıtsız kalmamış din âliminin gerektirdiği nosyonla toplumuna ışık tutmuş ve bulunduğu toplumun eğitim seviyelerinin yükselmesi başta olmak üzere her türlü sorunlarıyla ilgilenmiştir. Onun modern kaynaklara hâkim ve taassuptan uzak ama Sünnî mezhep içerisinde muhakkik bir âlim olduğu söylenebilir. *el-Fetâvâ el-Muhammediyye* adlı eseri hem kendi ilmî derinliği hem de yaşadığı toplumun genel hatlarıyla sorunları hakkında bizlere bilgi vermektedir. Eserde yaklaşık olarak beş yüz on iki soruya verdiği fetva yer almaktadır. Fetvalar hayatın her alanına dair çok çeşitlilik gösteren bir dağılım göstermektedir. Eserde Kâdî Hıdırî'nin başta ibadet olmak üzere günümüzde tartışılan birçok konuya dair görüşleri yer almaktadır. Çalışmanın amacı Kâdî Hıdırî'nin hayatı ve fetvaları üzerinde genel bir tasvir çizmektir. Aynı zamanda çalışma, İrân'ın Sünnî bölgelerindeki ilmî birikime dikkat çekmesi açısından da önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Fetva, Sünnî, İrân, 'Allâme Kâdî Muhammed Hıdırî

'Allâme Qâdi Hıdırî and His Book Titled *Al-Fetâvâ el-Muhammediyye*

Abstract

Allama Qadi Muhammed Hıdırî is one of the Sunni scholars of the last period from Urmiye, which is the Zap basin. Hıdırî, who was born at the beginning of the nineteenth century, completed his education in a short time and started scientific activities in the madrasas, which are the continuation of the eastern madrasah tradition, with his sharp intelligence and strong memory. Khidri, who shines with his knowledge in the following times, performs the duty of kadi in the northern regions of Iran, which is the Sunni region, although it is not official. In addition to his scientific duties, he also took on political duties from time to

time. Having witnessed the changing administrations and regimes, Hızırî maintained his scientific position and his place in the eyes of the people in every period. Due to his deep knowledge in every field of Islamic sciences, he has works and treatises in the fields of fiqh, tafsir and mysticism. Works; Tarihi Meşâhiri Cihân İslam, Tefsirü'l-Kuran, Risâlehâ-yı Müteneva' Der Bâb Mesâili Şer'î, Kitab-ı Der Bâb-ı Talakı Selâse can be counted. In addition to these, there are fatwas that he wrote with his own hand, which we intend to work on. The fatwas in question are the fatwas that he gave and wrote to the questions asked, both during his duty and individually. There are fatwas given to approximately 512 questions in the work. The aim of the study is a general study identity on the life and fatwas of Qadi Hıdırî and to draw attention to the scientific accumulation in the Sunni regions of Iran.

Key Words: Fiqh, Fatwa, Sunni, Iran, Allama Qadi Muhammad Hıdırî,

Giriş

Müslüman birey, hayatın her alanına dair uyması gereken dinî hükümleri tümüyle bilemeyebilir. Kişi, diğer bireylerle ilişkilerinde ve kendisinin yerine getirmesi gereken bireysel ödevlerin ne olduğu ve yerine getiriliş keyfiyeti hakkında bilen birine sorma ihtiyacı hisseder. Tarihi süreç içerisinde fetva da bu ihtiyaç üzerine ortaya çıkmış bir husustur.

Fetva kelimesi genç olmak anlamındaki fetüve/fetiye (فَتْوَى, فَتَى) kelimesinden türemiştir.¹ Sözlükte “müşkül bir şeyin hükmünü beyan etmek”² anlamına gelmektedir. Fikhî bir terim olarak “fakih bir kişinin sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm”³ şeklinde tanımlanmaktadır. Fetva veren kişi müftî, fetva isteyen kişi ise müsteftî olarak isimlendirilmektedir.⁴ Fetva kavramının icthâd ile ilişkisi literatürde ele alınan bir husus olmuştur. Bir mesele hakkında fetva verme aslında söz konusu mesele hakkındaki muradı ilahiyi izhar etmek demektir ki bu da icthâd ile yakın bir ilişkisi olduğunu göstermektedir. Özellikle ilk dönemlerde müftünün icthâd şartları taşıması gerektiği vurgulanmıştır. Bu husus, Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) Şâfi'î'den (ö. 204/820) aktardığı müftüde bulunması gereken şartlarda açıkça görülmektedir:

“Nâsih- mensûh, muhkem-müteşabih, te'vîl, tenzîl, surelerin Mekkî ve Medenî oluşu, âyetlerin iniş sebebiyle birlikte Allah'ın kitabını; nâsih mensûh ve yukarıda sayılan diğer usullere göre hadisleri bilmeden birisinin Allah'ın dini konusunda fetvâ vermesi kişiye helal değildir. Bunlardan sonra müftü Kur'ân ve hadisleri doğru anlamak için Arapça ve şiiire hâkim olmalı, insaf sahibi olmalı, az konuşmalı, şehirlere göre oluşan ihtilafları bilmelidir. Bütün bunların yanında müftü sağlam bir karaktere sahip olmalıdır. Eğer müftü yukarıda sayılan şartları taşıyorsa helal ve haram konularında fetva verebilir.”⁵

¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dârü's-Sadr, 1414), 15/147-148; Ahmet Yaman, *Fetva usûlü ve âdâbı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 17.

² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/148.

³ Fahrettin Atar, “Fetva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/486-487.

⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Edebü'l-fütüyâ*, thk. Muhyiddîn Hilâl es-Serihân (Kahire: Dârü'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2007), 35.

⁵ Ebü Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, thk. Ebü Abdurrahman Âdil b. Yûsuf el-Ğarrâzî (Suudi Arabistan: Dâru İbnu'l-Cevzî, 1421), 2/332-333. Şâfi'î'nin görüşü için bk. Ebü Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfi'î, *el-Ümm* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1990), 7/317.

İftâ ile ictihâd arasındaki ilişki farklı dönemlere göre ele alınmaktadır. Birincisi, mezheplerin teşekkül dönemi ikincisi, mezheplerin istikrar bulduğu dönemdir. Mezheplerin teşekkülünden beşinci asra kadar yukarıda Hatîb el-Bağdâdî’den alıntılarımız yaklaşım devam etmiştir.⁶ Mezheplere bağlılığın olduğu dönemlerde ise iftâ, mezhep görüşünün aktarılması şeklinde bir anlam daralması yaşamış ve ilk dönemlerdeki müftü için ileri sürülen şartlar mezhepte ictihâd veya tahrîc ehli olması şeklinde tahfif edilmiştir.⁷ Fetva verme işinin önemli ve büyük bir iş olduğunu belirten Hıdırî, fetvanın tercih ehli müctehidin işi olduğunu ifade eder.⁸ Bu duruşu ile Hıdırî fetva-ictihâd arasında ilk dönem yaklaşımını veya modern dönemde yaygınlaşan mezhepler üstü yaklaşımını sergilediği söylenebilir.

Fetva, kazâdan bir kaç açıdan farklılaşmaktadır.⁹ Yargı kararı olan kazâ davalılar için bağlayıcı iken fetvanın bağlayıcılığı bulunmamaktadır.¹⁰ Bu husus fetvanın tanımına da yansımıştır. Nitekim Suyûtî (ö. 911/1505) fetvayı “bağlayıcı olmaksızın şer’î hükmü beyan etmek”¹¹ şeklinde tanımlamaktadır. Bunun nedeni devlet otoritesi olup kâdı, devlet görevlisi olarak sorunları şer’î hükme göre çözmektedir. Fetva ise şartları taşıyan her kesin icrâ edebileceği sivil bir hüviyette sahiptir. Fetva şer’î hükümlerin tamamında cereyan edebilirken kazâ yargılama konusu olan hususlarda cereyan eder.¹² Fetva genel nitelikli olup sadece soranla sınırlı olmayıp mevzu hakkında müftünün verdiği sonuçtur. Kazâ ise davalı kimseler ile sınırlı olup tarafların dışında kalanlar için verilen hükmün bir geçerliliği bulunmamaktadır.¹³ Yine Kâdî atamasında gerekli kimi şartlar (erkek olmak, hür olmak) müftüde aranmamaktadır.¹⁴

Kâdî Hıdırî her ne kadar “Kâdî” nisbesiyle anılsa da devlet tarafından atanan resmi bir görevli olmayıp icrâ ettiği iş, sivil hüviyette olup fetva kapsamındadır. Nitekim eserini *el-Fetâva el-Muhammediye* olarak isimlendirmesi bunun bir göstergesidir. Eser içerisinde dava tarafları yer almamakta, sadece sorular ve bunlara verilen cevaplar bulunmaktadır.

Bu çalışmada Kâdî Hıdırî’nin kısaca hayatı, fikhî yönü, *el-Fetâvâ el-Muhammediye* adlı eseri, Kâdî Hıdırî’nin fetva usulü ve örneklik düzeyinde kimi fetvalarına değinilecektir. Çalışmada öncelikle kendisinin fetvalarını kayıt altına aldığı defteri esas alınacaktır. Deftere yapılan atıflarda kendisinin sayfalarına verdiği numaralar baz alınacaktır. Kâdî Hıdırî’nin ilmî kişiliğinin anlaşılması açısından ulaşabildiğimiz diğer mahtut eserlerine de müracaat edilecektir. Örnek olsun diye aktaracağımız fetvalarında kendisinin referansta bulunduğu kaynaklara müracaat edilerek bu kaynaklar güncel baskıları ile dipnotta verilecektir.

⁶ Yaman, *Fetva usulü ve âdâbı*, 19-20.

⁷ Yaman, *Fetva usulü ve âdâbı*, 20-21. Tahrîc ehli müftü bağlı olduğu mezhep imamının usulünü işleterek hüküm çıkarmaktadır. Bk. Ömer Aslan - Abdurrahman Haçkalı, “Şâfiî Mezhebinde Fetva Usulü ve Kullanılan Başlıca Rumuz ve Terimler”, *Harran İlahiyat Dergisi* 45 (2021), 61.

⁸ ‘Allâme Kâdî Molla Muhammed Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, Kişisel Kütüphane, 14.

⁹ Suyûtî, *Edebü’l-fütyâ*, 35; Atar, “Fetva”, 12/487-488.

¹⁰ Suyûtî, *Edebü’l-fütyâ*, 35; Yaman, *Fetva usulü ve âdâbı*, 23; Atar, “Fetva”, 12/487-488.

¹¹ Suyûtî, *Edebü’l-fütyâ*, 35.

¹² Kazânın cereyan ettiği konular için bk. Sadrettin Buğda, “İslam Hukukunda Hisbe Teşkilatı (Mâverdî’nin er-Rütbete fi Talebi’l-Hisbe Adlı Eseri Bağlamında)”, *İslam Düşüncesi Araştırmaları –II-*, ed. Mahsum Aytepe - Hasan Kaya (İstanbul: Ensar Yayınları, 2022), 257.

¹³ Yaman, *Fetva usulü ve âdâbı*, 23; Atar, “Fetva”, 12/487-488.

¹⁴ Suyûtî, *Edebü’l-fütyâ*, 35.

1. Allame Kâdî Hıdırî'nin Kısaca Hayatı

1.1. Hayatı ve eserleri

Tam adı Muhammed Hıdırî b. Molla Abdulaziz b. Hâc Halife Molla Hıdırî'dir.¹⁵ Hıdırî ilim ve irfan ehli olan bir ailenin üyesidir. Kâdî'nin dedesi Molla Hıdır, Seyyit Taha Nehrî'nin (ö. 1853) halifelerindendir. Hıdırî Üşneviye'nin Nerziveh köyünde h. 1322 (m.1904-1905) yılında dünyaya gelmiştir. Altı yaşında Kur'ân-ı Kerimi hatmetmiş, sekiz yaşında Gülistan gibi meşhur Farsça kitapları okuyarak Farsçayı öğrenmiştir. Yine sekiz yaşlarında Arapça sarf ve nahiv ilimlerini öğrenmeye başlamıştır. Birinci Dünya savaşı ve yaşadıkları bölgenin Ruslar tarafından işgal edilmesi ile Hıdırî, göç etmek ve başladığı ilim hayatına zorunlu bir şekilde ara vermek durumunda kalır. Dört beş sene sonra Rusların bölgeden çekilmesi sonrası yaşadıkları yere geri döner ve Molla Muhammed Şerif'in yanında yeniden ilim hayatına devam eder. Yine İran'ın Batı Azerbaycan bölgesinde Nalus şehrine gidip Molla Muhammed Said'in rahle-i tedrisatına geçer. Süyutî'nin (ö. 911/1505) *el-Behcetü'l-Mardıyye'sini*, Abdullâh b. Şihâbeddîb el-Yezdî'nin (ö. 1015/1606) *Şerhü't-Tehzîb*, Cürçânî'nin (ö. 816/1413) *Şerhü'ş-Şemsîye'sini* (*Haşiye ala Şerhi'ş-Şemsîyye*) ve Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Muhtesari'ü'l-me'ânî'nin* in bir kısmını onun yanında okur. Kâdî Hıdırî, H. 1345'te Batı Azerbaycan'da bulunan Pasve köyüne gider ve Hâc Molla Abdullah Gerdikî'ye talebe olur. O, Molla Muhammed Vâni İşnevî'den tefsir, ferâiz, kıraat, arûz, kâfiye, mantık, belağat ve astronomi/uzay bilimine dair eğitim alır. Kâdî Hıdırî, H. 1347'de Mahabad'a gider ve Molla Muhammed Türçânizâde'den hadis, astroloji, temel mühendislik, ve takvim dersleri alır. Kâdî Hıdırî, H. 1345'te ders ve fetva verme icazeti aldıktan sonra Nerziveh'e döner. Dört beş sene sonra Kâdî Molla Muhammed Emin Hâkî'nin vefatının ardından Üşneviyye şehrinin eşrafı onun camide hatiplik ve tedris faaliyetinde bulunması ricasında bulunurlar. Camide tedris faaliyetine devam eden Hıdırî, toplamda 70 yıllık tedris döneminde yaklaşık 70 kişinin kendisinden icazet aldığını belirtir.¹⁶

Eserleri: Kadı Molla Muhammed, Arapça, Farsça, Kürtçe gibi farklı dillerde fıkıh, dil, tasavvuf, tarih, siyer, tefsir, hadis, kıraat, kelam vb. alanlarda birçok eser te'lîf etmiştir.¹⁷ Burada Hıdırî'nin farklı alanlarda kaleme aldığı bir kısım eserleri zikredilecektir. Fıkıh ve Usul: *el-Fetâva el-Muhammediye*, *et-Talâku's-Selâse*, *el-Hul'u lâ ez-Zulmu*, *el-Men'u 'ani'l-mut'ati 'ala'l-mezâhibi'l-arba'a*, *et-Tahkîk'ül-ekmel fi idâfeti't-talâki ilâ ğayri'l-mahal*, *el-İrşâd fi ma'rifeti't-taklîdi ve'l-ictihâd*, *et-Tenkîd 'ani'l-ulemâi'l-mutevvak bi't-taklîd*, *Menâsik hac ve 'umre bi ibârât Kürdî*. Tarih ve siyer: *Tarih-i meşâhîr cihân-i İslâm*, *Mevlûdnâme*, *Fedâilu zî'n-nûreyn Osmân radiyellahu 'anh*, *Vefâtü'r-Resul ve'l-Hülefâ*, *et-Tahkîkât fi âli Teymiye*. Kelam ve tasavvuf: *İbtâlu't-ta'ni ve'r-rac'a*, *Îkâzu'n-niyâm ani'l-heyâm*, *Vahdetü'l-vucûd*, *et-Tesennün ve't-tasavvuf*, *el-Kerâmetu fi nazari'l-Kur'âni ve'l-Hadisi ve't-Tasavvuf*. Tefsir: *el-Emsâlu'l-Kur'âniyye*, *Tefsiru sûreti Yûsuf*, *Cevâhirü'l-Kur'ân tefsiri çend âyehi müteferrika*, *Tesîru'l-Fâtiha*. Hadis: *Erbe'in Hıdırî*. Kıraat: *Tecvîd Kur'ân* (Farsça).

¹⁵ Yusuf Eşit, *el-Allame el-Kâdî Molla Muhammed Hıdırî ve Risâletühü et-Talak es-Selâs* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2019), 29; Sadrettin Buğda, "Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî ve el-Hul'u lâ ez-Zulmu Adlı Risalesi", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (28 Haziran 2021), 603. Ayrıca bk. <http://oshnevih.blogfa.com/post/4 21.07.2022>.

¹⁶ Eşit, *Allame el-Kâdî Molla Muhammed Hıdırî*, 29-32; Buğda, "Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî ve el-Hul'u lâ ez-Zulmu Adlı Risalesi", 603-604.

¹⁷ Eser listesi için bk. Eşit, *Allame el-Kâdî Molla Muhammed Hıdırî*, 37-42; Buğda, "Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî ve el-Hul'u lâ ez-Zulmu Adlı Risalesi", 604.

Kâdî Hıdırî, kendi döneminde yaşadığı bölgede sosyal ve siyasi anlamda etkili olmuş ve bölgenin her türlü sorunlarıyla ilgilenmiş entelektüel bir alimdir. Kendisi İran devleti tarafından resmi görevli olarak atanmamıştır. Ancak her boyutuyla yaşadığı coğrafyaya katkısı ile Kâdî unvanı ile anılır olmuştur. O, gerek yazılı gerek sözlü olarak kendisine sorulan sorulara cevap vermiştir. Osmanlı dönemi şer'îyye sicillerine benzer bir kayıt ile nikâh ve talaka dair ayrıca tuttuğu kayıtlar ile yaşadığı bölgeye gayr-i resmi bir düzen getirmiş; bu kayıtlar ile yaşadığı topluma dair sonraki nesillere aktarılmak üzere bir ışık tutmuştur. Arapça, Farsça ve Kürtçe eserler kaleme alarak yaşadığı coğrafyadaki her üç dilden insana ulaşmaya çalışmıştır. 1945 yılında ilk defa kendisi Üşneviyye'de sadece kızlara yönelik bir okul açarak bölgenin kız çocuklarının eğitimine ciddi katkıda bulunmuştur. Halkın okuma yazma oranını artırmak için Üşneviye'nin köy meşitlerinde 1964'te sınıflar açmış onları buna teşvik etmek için öğrenmenin vucubiyetine dair fetva bile vermiştir.¹⁸

Kâdî Hıdırî, 26 Mayıs 1997'de vefat etmiştir.¹⁹

1.2. Fıkhî Yönü

Sadece bir cami hocası olmayan Allame Kâdî Hıdırî, aynı zamanda bir müderris ve toplumun her türlü sorununu şer'î ölçüler çerçevesinde çözen ve bundan ötürü Kâdî unvanına veya makamına layık görülen bir âlimdir. Üşneviye'de kendisinden önce bu görevi Kâdî Molla Muhammed Emin Hâkî'nin yaptığı ve "kâdî" vasfı ile nitelenmesi Üşneviyye'de böyle bir geleneğin varlığına işaret etmektedir. Yöre halkının sorunlarının şer'î çerçevede çözüme bağlanması için eşraf, birini belirlemekte ve onun etrafında kenetlenmektedir. Bu uygulama bölge halkının mezhebi olan Şâfiîliğe de uygun düşmektedir. Bu mezhebe göre devletin olmadığı durumlarda insanlar ulemâ içerisinde en bilgili olanına başvurabilmektedirler. Yine tahkim müessesesi bu mezhebe göre caiz olup had ve ta'zirler dışında kalan diğer hususlarda insanlar devletin atadığı kâdının dışında kâdılık şartlarını taşıyan birine anlaşmazlıklarına çözüm bulmak üzere hakemlik yapması için başvurabilirler.²⁰

Üşneviyye'deki Sünnî halkın kendi mezhebi anlayışlarına göre sorunlarını çözecek bir alimin etrafında kenetlendiği anlaşılmaktadır. Kâdî Molla Muhammed, Emin Hâkî'nin vefatından sonra Üşneviyye eşrafı kendi sorunlarını çözmek; fetva vermek üzere Hâkî'nin görevini ifa etmesi için Hıdırî'ye teklif götürmüşlerdir. Bu durum Hıdırî'nin ilmî konumu, fıkha vukufiyetini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Hıdırî'nin telifatına bakıldığında da fıkhî konulara dair yazdığı eserler bunu teyit etmektedir. Çalışma konumuz olan *el-Fetâva el-Muhammediye* adlı eseri bunların başında gelmektedir. İctihâd ve taklide dair "*et-Tahkîk ve'l-cezm lâ et-taklîd ve'l-cezm, el-İrşâd fi ma'rifeti't-taklîdi ve'l-ictihâd, et-Tenkîd 'ani'l-ulemâi'l-mutevvak bi't-taklîd*" usule giren konularda da telifatı bulunmaktadır. Hıdırî'nin Nikah, boşanma, alışveriş başta olmak üzere ibadât ve muamelât alanlarına dair telifatı bulunmaktadır. Söz konusu telifatları şunlardır: "*Menâsik hac ve umre bi ibarât Kürdî, el-Mühezzirât an bey'i'l-muhaddirât, el-Hülle an zekâti'l-ğülle, İhtirâm Kur'ân alamet imân est, Teadüd cum'a der suret uzri şer'î, Keşfü'z-zilâl an rü'yeti'l-*

¹⁸ Eşit, *Allame el-Kâdî Molla Muhammed Hıdırî*, 33-37.

¹⁹ Eşit, *Allame el-Kâdî Molla Muhammed Hıdırî*, 33.

²⁰ Yusuf Eşit, *İslam Kamu Hukukunda Devlet Birey İlişkisi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015), 55-56.

hilâl, Tezvicü's-siğâr, el-Hul'ü lâ ez-zulmü, Salatü'l-'ideyn lâ tütrek, Fethü't-talak ani'l-halî bi't-talak, Tühfetü'l-beniyye fi'l-hul'i mea's-sefihi, Kâdî ez-nazar Şer', Tebrik e'yâd der İslam, Dav'ü'l-mesâbih fi asli't-terâvih, Arâ ulema-i ebrâr nisbat ba mü ve peşm hayvan murdâr, er-Rüşd fi nazari'l-Kur'ân ve'l-hadîs ve'l-fikh, samâ' ve raks helâl haram anhâ, et-Talâk es-Selâs, es-Sadakatü ve'l-istiğfâr tenfe'ani li'l-emvât, Talakü'l-Ekrâd ba ibârat Farisî, el-Men'u 'ani'l-mut'ati alâ mezhebi'l-erbe'a, et-Tahkîkü'l-ekmel fi idâfeti't-talâk ilâ ğayri'l-mahal, Cevâbu ba'zi'l-ulemâi fi't-talâk, Zekâtü'l-ma'lüfe inde eimmeti'l-erbe'a, Menâsik hac ve umre ba ibarât Farisî.²¹

Kâdî Hıdırî, gerek klasik gerek modern kaynaklara vukufiyeti olan ve *el-Fetâvâ*'sında bunlara referansta bulunan birisidir. Kendisi Sünnî bir âlim olmakla birlikte Şî'î düşünce ve kaynaklarına hakim olup Sünnî gelenek içerisinde kalarak Şî'î düşünceye dair eleştirilerini de dile getirmiştir. Onun *el-Men'u 'ani'l-mut'ati alâ Mezhebi'l-erbe'a* adlı eserini bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Bununla beraber güncel kimi meselelerde Şî'î ulemaya da atıfta bulunmaktadır. Kâdî Hıdırî, Modern iletişim araçlarının hükmü konusunda Mahmud Şeltût (1893-1963) ile beraber Hümeynî'ye (1902-1989) de referansta bulunmaktadır.²² Sünnî ulemaya karşı takındığı son derece saygılı üslubunu Şî'î ulema için de sürdürdüğü görülmektedir.²³ O, Takiyuddîn İbni Teymiye (ö. 728/1328) düşüncesine yönelik cumhurun takındığı tavrı da isabetli bulmaz. Kâdî Hıdırî kaynaklarında ona sık referanslarda bulunmakla yetinmez İbn Teymiyye'ye (ö. 728/1328) dair su-i zannın olduğunu belirterek²⁴ bu çerçevede "*Risâle el-intibâh ani'l-iştibâh*" adlı bir eser telif etmiştir. O, İbn Teymiyye'nin dört halife ve sahabeye bakışı başta olmak²⁵ üzere şefaât gibi konularda²⁶ ehl-i sünnet ile aynı çizgide olduğunu ispatlamaya çalışır.

Kâdî Hıdırî, Sünnî çizgi içerisinde kalmakla beraber salt mukallit olmadığı söylenebilir. Hıdırî alim olsun avam olsun herkesin belli bir mezhebi olması gerektiği anlayışının tam olarak doğruyu yansıtmadığı düşüncesindedir. Bu noktada kendisi "*et-Tenkîd 'ani'l-ulemâi'l-mutevakk bi't-taklîd*" eserini telif eder. Kâdî Hıdırî, eserinde taklîdin avam için geçerli olduğunu; buna karşılık muhakkik mütebahhir alimler için taklîdin geçerli olmadığını düşüncesini açıkça dile getirip ispatlamaya çalışır.²⁷ O, *el-Fetâvâ*'sında da taklîd ile ittibâ arasında ayırım koyar.

Taklîd, delil olmaksızın bir görüşü kabul etmektir. İttibâ ise görüşü hak olduğunu bilerek almaktır. Kâdî Hıdırî'ye göre 'amî kimse bir konuda Şâfi'î'nin görüşünün kendisine ulaştığında onu kabul edip Şâfi'î'ye tabi olabilir. Muhakkik kimse ise ancak görüşü inceleyip delillere uygun olduğuna karar kıldıktan sonra Şâfi'î'nin görüşüne tabi olur. Muhakkik alimin inceleme yapmadan kendisine ulaşan imamlara dair görüşlere tabi olma hakkı yoktur.²⁸ Kâdî Hıdırî fetva verme işinin büyük bir iş olup ancak tercih ehli müctehidlerin işi olduğunu belirtir.²⁹ Kendisinin

²¹ Eşit, *Allame el-Kâdî Molla Muhammed Hıdırî*, 37-39.

²² Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 357.

²³ Hümeynî için kullandığı ifadeler şöyledir: *Hücutü'l-İslâm ve'l-Müslimîn reisü'l-ulemâ ve'l-müctehidin el-İmâmiyye ayetüllâhü'l-Üzmâ el-Hâc es-Seyyit Ruhullah el-Hümeynî...* Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 357.

²⁴ Allame Kâdî Molla Muhammed Hıdırî, *Risâle el-intibâh ani'l-iştibâh*, Kişisel Kütüphane, 1.

²⁵ Hıdırî, *Risâle el-intibâh ani'l-iştibâh*, 2.

²⁶ Hıdırî, *Risâle el-intibâh ani'l-iştibâh*, 4.

²⁷ Allame Kâdî Molla Muhammed Hıdırî, *et-Tenkîd 'ani'l-ulemâi'l-mutevakk bi't-taklîd*, Kişisel Kütüphane, 1.

²⁸ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 421.

²⁹ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 14.

de fetva vermesi ve verdiği fetvaları toplaması en azından kendisini tercih ehli müctehid³⁰ veya muhakkik alim diye nitelendirdiği sınıfta gördüğü şekilde yorumlanabilir. Onun verdiği fetvalarda kimi zaman cumhurun yaklaşımından öte münferit görüşlerle fetva vermesi onun duruşu ve ilmî konumuna ışık tutmaktadır. Talak-ı selâse ile alakalı kendisi müstakil bir eser de yazmış ve bu konuda cumhurun görüşünün aksine İbn Teymiye ile öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) görüşünü isabetli bularak onların görüşü doğrultusunda fetva vermiştir.³¹

2. *el-Fetâva el-Muhammediyye* Adlı Eseri

Bir din alimi olarak müftü, dine dair herhangi bir konuda sorulan sorulara cevap veren kişidir. Nitekim fetvalara bakıldığında dinin amel boyutunun yanında ahlak ve inanca dair konuların da olduğu görülür. Bunun yanında değişen zaman ve gelişen olaylar karşısında müftü bir şekilde dinin dinamizmini sağlama adına merak edilen konular hakkında konuşmak durumundadır. Dolayısıyla fetvalar, hayatın her alanında gelen sorulara dinsel bir perspektiften verilen cevapları ihtiva etmektedir.

Kâdî Hıdırî de İran'ın Sünnî bölgesinde yaşamış hayatının büyük bir bölümünü burada geçirmiş bir bilgin olmasına karşın fetvalarında yararlandığı kaynaklar incelendiğinde bir ülkenin dar bir bölgesinde kalmanın ötesine çıkan, İslam âlemindeki güncel tartışmalara, görüşlere ve kaynaklara hakim entelektüel bir bilgin olduğu görülmektedir. Onun yaşadığı toplumun tüm problemleri ile alakadar olmaya, kendisine iletilen sorunları çözmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Kâdî Hıdırî'nin yaklaşık 512 soruya verdiği fetvalar incelendiğinde hayatın her alanına dair soruların kendisine yöneltildiği görülmektedir. İbn Teymiyye, Muhammed Abduh (ö. 1905)³² gibi şahıslara, dünyanın dönüşü³³ ve Kabe'nin boyutu³⁴ gibi konuların yanında itikâdî konulara dair sorular yöneltilmiştir. Şefaât,³⁵ kabir azabı,³⁶ Hz. Hızır'ın hayatta oluşu,³⁷ Allah'ın çıplak gözle hayatta iken görülmesi,³⁸ ğadîr-i hum³⁹ ve Nebilerin ictihâdlarında hata edip edemeyecekleri⁴⁰ gibi itikâdî konulara ilişkin sorular yöneltilen sorulardan bazısıdır. Evde veya sinema salonunda film izleme,⁴¹ radyo, telgraf, televizyon ve telefon gibi modern iletişim aletleri gibi güncel konuların da sorulduğu görülmektedir. Tasavvuf,⁴² mantık⁴³ ve fıkıh usulü⁴⁴ gibi bazı ilimlere dair de sorular sorulmuştur. Söz konusu sorular Kâdî Hıdırî'nin yaşadığı toplumun

³⁰ Mahsum Aslan, *Şâfiülerde Mezhep İçi İhtilaf: Heytemî ve Remlî Örneği* (İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2022), 133-136.

³¹ Bk.Eşit, *Allame el-Kâdî Molla Muhammed Hıdırî*, 67-69.

³² Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 6.

³³ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 184.

³⁴ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 146.

³⁵ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 270, 314-315, 368.

³⁶ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 275.

³⁷ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 148.

³⁸ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 311.

³⁹ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 24-25.

⁴⁰ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 317.

⁴¹ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 400.

⁴² Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 11.

⁴³ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 18.

⁴⁴ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 393.

tartışmaları, entelektüel uğraşısı hakkında bilgi verdiği gibi kendisinin duruşu hakkında da bir bilgi vermektedir.

Farsçaya “*Fetavâ Muhammediye*” ismiyle çevrilen eser, müellifin kendi el yazısıyla Arapça yazılmıştır. Eser, sorulan sorular ve bunlara verilen cevaplardan oluşmaktadır. Delile ihtiyaç duyulan yerlerde delil zikredilmektedir. Bazen müellif yararlandığı kaynaklardan cilt ve sayfasına kadar bilgi vermektedir. Örneğin 104. soruya cevap verirken Seyyid Kutub’un (ö. 1966) konuyla ilgili görüşüne başvurmakta ve kendi yanında bulunan baskının cilt ve sayfasına kadar bilgi vermektedir.⁴⁵ Eserlerden yaptığı aktarımlar ise genellikle doğrudan alıntı şeklindedir.

Detay gerektiren meselelerde detaya girmekte ancak konuyla alakalı müstakil çalışması var ise yaklaşımını kısaca zikredip detayları konuya dair müstakil eserine havale etmektedir. Örneğin mali evrakların zekât kapsamında ve ribevî mallardan olup olmadığına dair soruya “*Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah her şeyi çok iyi işitmekte ve bilmektedir.*” (Tevbe 9/103), “*Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere anaparanız sizindir.*” (el-Bakara 2/279) ayetlerini delil getirerek mali evrakların ticari muamelelerde kullanılabilceğini, zekâta tabi olup faizin cereyan ettiğini söyledikten sonra meseleyi konuyla alakalı “*Hidmetü’n-nâs fi hükmî’l-eskinâs*” adlı kendi eserine havale etmektedir.⁴⁶ Yine küçüklerin evlendirilmesinin sahih veya fâsidliğine dair gelen soruya gerekli olan şer’î şartlar bulunduğu küçüğün nikâhının sahih olacağını Kur’ân, Sünnet, icmâ ve kıyâstan deliller bulunduğunu icmâlen belirttikten sonra mevzuyla konuyla alakalı yazdığı müstakil eseri “*Tezvîcü’s-siğâr*”a havale etmektedir.⁴⁷

Sorulan soruya daha önceden verdiği veya yazdığı bir cevabı var ise onu aynen aktarmakla yetinir. Mahtut eseri Arapça olmasına rağmen kimi sorularda daha önce cevaben yazdığı fetvalar Farsça olduğu için Farsça verilmiş fetvalar da yer almaktadır.⁴⁸

Eser konu itibariyle bir tasnife tabi tutulmamıştır. Klasik fıkıh eserlerinde aşına olduğumuz ibadât-muamelât-ukubât ayrımını eserde görememekteyiz. Eser gelen sorular çerçevesinde hazırlandığından haliyle aynı konuda gelen sorular farklı zamanlarda sorulduğundan eserin farklı bölümlerinde kendine yer bulmuştur. İlk iki soru talak, üçüncüsü nafaka ile ilgili iken dördüncüsü mali bir konu olup mali evraklarla alakalıdır.⁴⁹ Sorular genelde “*سئلت/bana soruldu*” ile cevap ise “*فاجبت والله الحمد/cevap verdim (Allah’a hamdolsun)*” ile başlamaktadır. Her fetva “*والله تعالى يتولى هدانا وهداكم/Allah bizi ve sizi doğru yoldan ayırmasın*” ibaresiyle bitmektedir.

2.1. Eseri Yazma Gereçesi

Kâdî Hıdırî, fetva vermenin farzı kifâye olduğunu dile getirmektedir. İnsanlar fetvaya ihtiyaç duymakta bunun neticesinde mütebahhir alimler fetva vermekte ve verdikleri fetvaları toplamaktadırlar. Ona göre alimlerin verdikleri fetvaları toplama amaçları fetvaları alimlerin istifadesine sunarak rıza-ı ilahiyeye kavuşmaya vesile kılmaktır. Kâdî Hıdırî, bu alimlerin

⁴⁵ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 85.

⁴⁶ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 4.

⁴⁷ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 5.

⁴⁸ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 278, 300-303.

⁴⁹ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 1-4.

sonrakilere örnek olduklarını dolayısıyla kendisine de örneklik teşkil ettiklerini dile getirmektedir.⁵⁰ Kâdî Hıdırî bu konuda alimlerin istifadesine sunma gayesiyle ulemanın verdikleri fetvaları toplama yönünde bir geleneklerinin oluştuğunu ve kendisinin de bu amaçla hareket ettiğini izah etmektedir. Onun konuya yaklaşımında iki hususun göze çarptığı görülmektedir. Birincisi; fetva vermenin farz-ı kifâye olduğuna dair yaklaşımıdır. Dolayısıyla ifâ ettiği fetva verme işinin kifâi farz kapsamında bir yükümlülüğün gereği olduğunu ifade etmek istemektedir. İkincisi ise verdiği fetvaları toplama gerekçesi olarak bu konuda alimler arasında oluşan geleneğe işaret etmesidir. Fetvaları bir araya getirme amacının alimlerin istifadesine sunma veya istifade edilecek kesimin alimler ile kayıtlanması fetva verme işi ile alakalıdır. Nitekim o, yanında bulunan eserlerden istifade ederek bunlardan fetva verilip verilmeyeceği sorusuna fetva vermenin önemli bir iş olduğu ve tercih ehli müctehidin işi olduğu şeklinde cevap verir. Akabinde konuyla alakalı menfi tutum takınan ulemadan aktarımlarda bulunur.⁵¹ Herhangi bir alimden tedris almadan salt eli altındaki kitapları mütalaa eden bir kimsenin fetva verip veremeyeceği şeklinde literatürde tartışılan bir mesele⁵² de bu kapsamda ele alınabilir. Hatîb el-Bağdâdî alim kimseyi sahifelerden değil alimlerin ağızlarından alan kimse olarak tavsif eder ve konuyla alakalı selefin görüşlerini aktarır.⁵³ Kâdî Hıdırî'nin de referansta bulunduğu İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) meseleyi ele almakta ve bunun caiz olmadığını açıkça belirtmektedir.⁵⁴ Kâdî de Heytemî gibi menfi bir tutum sergilemektedir.⁵⁵ Bu tutumun gereği olarak eserini herkesin istifadesine değil de sadece alimlerin istifadesine sunmaktadır.

3. Fetva Usûlü

Hıdırî'ye göre iftâ müftünün, hüküm de hâkimin görevidir. O, müftüyü ve hâkimi Kur'ân, Sünnet, icmâ ve kıyâsı bilen olarak niteler.⁵⁶ Hıdırî'ye göre müftünün Sünnet, icmâ ve kıyâsa göre fetva vermesi Kur'ân'da Allah'ın ayetleri ile hükmedilmesini emreden ayetlere aykırı düşmemektedir. Müftü, Sünnete muvafık fetva verdiğinde "*Kim Resûle itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.*" (Nisâ 4/80) ayeti ile hükmetmiş olur. İcmâ'a muvafık fetva verdiğinde "*sizi orta ümmet kıldık ki insan üzerine şahit olasınız*" (Bakara 2/143) ayetine göre hükmetmiş olur. Aynı şekilde kıyâsa göre fetva verdiğinde "*Aranızda anlaşmazlığa düşerseniz Allah ve Resûlüne iletiniz.*" (Nisâ 4/59) ayeti ile hükmetmiş olur.⁵⁷ O bu görüşleri ile müftünün sünnet, icmâ' ve kıyâsa göre fetva vermesinin Kur'ân'a göre hükmetmek anlamına geldiğini açıkça belirtirken aynı zamanda müftünün fetvada tutunacağı delilleri de sıralamış olmaktadır. Verdiği fetvalar incelendiğinde kendisinin de özellikle Kur'ân ve sünnet delillerine tutunduğu ayet ve hadislerle dair tefsir ve muhaddislerin görüşlerine özellikle referansta bulunduğu görülmektedir.

⁵⁰ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 1.

⁵¹ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 14.

⁵² Ahmed b. Muhammed b. 'Alî b. Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l- fikhîyye'l-kübrâ* (b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), 4/332; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir fi'l-fikhi -mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'i*, thk. Şeyh Ali Muhammed Muavvid - Şeyh Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 1/25.

⁵³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 2/192.

⁵⁴ Heytemî, *el-Fetâvâ'l- fikhîyye'l-kübrâ*, 4/332.

⁵⁵ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 14.

⁵⁶ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 343-344.

⁵⁷ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 344.

Dört mezhep imamlarının görüşüne muhalif verilen hükmün geçerliliğine dair gelen soruya Kâdî Hıdırî, meseleyi ictihâda açık olup olmaması açısından ele almaktadır. O, mesele maktu yani hükmü kesin olarak belli olan bir mesele ise buna aykırı hüküm verilmesinin caiz olmadığını belirtir. Hıdırî, meselenin ictihâdi bir mesele olması ve kâdının da tercih ehli olması halinde ise imamlara muhalif hüküm vermesinin caiz olduğunu; bu görüşün aynı zamanda fukahâ ve muhakkik ulemanın görüşü olduğunu belirtir. İctihâda açık alanda kâdının tüm mezhep ve görüşlerden farklı bir görüşe maslahat ve adalete dayanarak ulaşmasına dinin engel olmadığını belirtir. O heva ve şehvete dayalı aykırılığı doğru bulmaz. Kâdî Hıdırî'ye göre İslam'ın ictihâda açık alanlarda muayyen bir hükmü yoktur. İslam'ın hükmü müctehidin adalet ve maslahata dayalı ictihâdıdır.⁵⁸ Tercih ehli alimin taklîdini caiz görmeyen Kâdî Hıdırî, 'amînin ise mezhebinin olmadığı mezhebinin müftününün mezhebi (fetvası) olduğunu belirtir.⁵⁹

Kâdî Hıdırî, maslahatın bulunması halinde mercûh görüşle fetva verilir verilemeyeceği sorusuna 'âmm veya hâss maslahatı celb etmek ile mefsedeti defetmek gibi şer'î maslahatın gerektirdiği mercuh görüşle müftünün fetva vermesi gerektiğini belirtir.⁶⁰ Daha önce ifade ettiğimiz üzere Kâdî Hıdırî adalete ve maslahata dayalı olan ictihâdı İslam'ın hükmü olarak görmektedir.⁶¹

Belli bir mezhep taassubu içinde olmayan Kâdî Hıdırî, fetvalarında mezheplere dair görüşleri de aktarmaktadır. Bilgilendirme mahiyetinde de olsa tercih ettiği görüşe muhalif olan görüşleri de zikretmektedir. Rü'yetü'l-hilâl ile ilgili soruya hilalin görüldüğü yerin önemli olmadığı hilalin görülmesinin diğer bölgeler için de geçerli olduğuna dair kendi duruşunu aktardıktan sonra Şâfilerden konuya dair muhalif görüşe de yer verir.⁶² Yine tek lafızla verilen talakın tek talak olduğunu savunduğu görüşte olmasına rağmen konuya dair bilgi verdikten sonra üç talak sayan görüşü de aktarmaktadır.

Kâdî Hıdırî, konuya ilişkin belli bir mezhebin görüşü istendiğinde ilgili mezhebin görüşünü aktarmaktadır. Örneğin köy halkının cuma namazı kılabilmelerine dair gerekli sayıya ilişkin Şâfiîlerin görüşü sorulmuş, Kâdî Hıdırî de bu bağlamda cevap vermiştir. Aynı fetvada ayrıca Hanefilerin konuya dair yaklaşımını da bir cümle ile zikretmiştir.⁶³

Kâdî Hıdırî kimi zaman sorulara yönelik verdiği cevaplarda konuyla ilgili ihtilafı zikreder, ancak bir tercihte bulunmaz. Örneğin el-Bakara 2/228. ayetinde geçen kurû' (قروء) lafzının anlamına ilişkin onun Arapça'da müşterek bir lafız olup temizlik ve hayız anlamında olduğunu belirtir. Hanefî ve Şâfiîlerin konuya dair görüşlerini ise tercihte bulunmadan aktarır.⁶⁴

Hıdırî'nin fetvalarında ümmetin birliğini dikkate aldığı görülmektedir. İhtilafı ve tüm ümmeti ilgilendiren meselelerde mezhep görüşleri içerisinde ümmetin birliğini sağlayacak olan görüşü tercih etmektedir. Rü'yetü'l-hilâl meselesinde görülen hilâlin diğer bölgeler için de geçerli

⁵⁸ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 354-355.

⁵⁹ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 118.

⁶⁰ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 245-246.

⁶¹ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 354-355.

⁶² Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 356-357.

⁶³ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 8.

⁶⁴ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 296-297.

olmasına yönelik görüşü ibadetlerde birliği sağladığı gerekçesi ile isabeti bulmaktadır.⁶⁵ Aynı şekilde farklı mezhepten birinin arkasında kılınan namazın sahih olup olmadığı sorusuna Malikî ve Hanbelîlerin görüşünün yakınlaşmayı ve birliği sağladığı, tefrikadan en uzak görüş olması hasebiyle delillere daha uygun olduğunu ifade eder.⁶⁶ Yine o, taassup konusunda da aynı yaklaşımı sergiler. Allah'ın insanları kabilelere ayırması Kur'ân'da (Hucurât 49/13) tanışmak için olup, Müslümanların birliğine zarar veren böbürlenme ve taassup için değildir. Kâdî Hıdırî kişilerin bir mezhep imamını ve mezhebini sevmesinin iyi bir şey olduğunu ifade eder. O, mezheplerin dinin cüzleri ve yansıması olduğu, mezhep imamlarının kalplerine ulaşmış ilahi birer nur olduğu düşüncesindedir. Bununla beraber mezhep taassubunun yerilen ve İslam'a zarar veren bir durum olduğunu belirtir.⁶⁷

Kâdî Hıdırî fetvalarında sadece fıkıh kaynaklarına referansta bulunmamakta aynı zamanda tefsir ve hadis kaynaklarına da referansta bulunmaktadır. Örneğin terekenin paylaşımına dair detay bilgi için miras ayetlerinin tefsiri için tefsir kaynaklarına ve fıkıh eserlerinin ferâiz bölümüne yönlendirmektedir.⁶⁸ Yine rüyeti hilale ilişkin gelen bir soruya “*fıkıh, tefsir, hadis ve hilaf ilmi eserlerinde yazılmaktadır ki*” ifadesi ile cevaba başlamaktadır.⁶⁹

4. Bazı Fetvaları

Kâdî Hıdırî'nin fıkıh düşüncesini yansıtmaya açısından fetvalarından bazı örnekler aktarmayı yararlı bulmaktayız.

4.1. İbadetlerle İlgili Bazı Fetvaları

4.1.1. Taharete İlişkin Bazı Fetvaları

“Şer'î tahareti (abdesti) olmayanın Mushaf'a dokunması şer'an caiz olup olmadığı bana soruldu.

Cevap verdim (Allah'a hamdolsun): Caiz değildir. Buna cevaz verene karşı reddiye niteliğinde Farsça “İhtirâm Kur'an selamet iman est” isimli bir risalemiz var. Caiz olmadığına dair Kur'ân, hadis ve asil, zeki ve akıllı fukahâ ile alimlerimizin görüşleri ile istidlalde bulunduk. Bu kitabı bazı faziletli kimseler övmüştür. Allah bizi ve sizi doğru yoldan ayırmasın.”⁷⁰

“Cünüp olup suyun sıcaklık veya soğukluğundan ötürü onu kullanamayan kişinin teyemmüm alıp namaz kılması halinde gusül aldıktan sonra kıldığı namazı kaza etmesinin gerekip gerekmediği, teyemmümlü iken Kur'ân okuyup okuyamayacağı, Kur'ân'a dokunup dokunamayacağı, gusüllü olan cemaate imamlık yapıp yapamayacağı bana soruldu?

Cevap verdim (Allah'a hamdolsun): cünüp kimse böyle bir suyu kullanmaktan ötürü gerçekten hastalanmaktan veya hastalığının artmasından korkarsa dört imamın ittifakıyla ile cünüp için bir teyemmüm ve abdestsizlik hali için de başka bir teyemmüm alıp namazı sünnetleriyle birlikte kılabilir, Kur'ân'a dokunabilir, onu okuyabilir cemaate imamlık yapabilir.

⁶⁵ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 356-357.

⁶⁶ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 354.

⁶⁷ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 431.

⁶⁸ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 361.

⁶⁹ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 357.

⁷⁰ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 9-10.

Kıldığı namazı iade etmeye gelince Şeyh Takıyyüddîn [İbn Teymiyye] (ö. 728/1328) el-Fetâvâ'l-Kübrâ'sında (cilt 1, 63. sayfa) şöyle demektedir: "Ulema şiddetli soğuktan ötürü alınan teyemmüm ile (kılınan namazın) sefer ve hazarda iadesinin gerektiği, her iki durumda da iadesinin gerekmediği ve sadece hazarda iadesinin gerektiği şeklinde üç görüş üzere tartışmışlardır. Kitâb ve sünnete eşbeh olan hiçbir halde iadesinin gerekmediğidir."⁷¹ Çünkü Allah Azze ve celle teyemmümlünün namazını kaza ile kayıtlamamıştır."⁷²

4.1.2. Namaza İlişkin Bazı Fetvaları

"Ezanın Sünnet-i müekked mi? Farzı Kifâî mi olduğu, onu terk edene cezanın gerekip gerekmediği soruldu?"

Cevap verdim (Allah'a hamdolsun): Konu hakkında faziletli fukahâ ve imamlar ihtilaf etmişlerdir. Bazısı müekked sünnet diğer bazısı ise farz-ı kifâye olduğu görüşündedir. İki görüşe göre de Müslümanlardan oluşan bir belde, köy veya oba ahalisi ezanı top yekûn terk ederlerse günaha girmiş olurlar ve terk etmelerinden ötürü de kendileriyle savaşırlar. Onun (ezanın) terkiyle ikab (ceza) ve günahın gerekmediği sünnetlerden olduğunu iddia eden hata etmiş olur. Çünkü ezan İslâm'ın en büyük şiarlarındanadır. Nebinin (a.s) yerleşim ahalisinin (kanını) helal kılmasını ezanı terk etmelerine bağladığı sabittir. Ebû Dâvud ve Nisâî'nin Sünenlerinde Ebû Derdâ'ya dayandırdıkları "Resulullah'ın (s.a.v) şöyle dediğini duydum: "Bir köyde ezan okumayan ve aralarında namaz kılmayan üç kişi yoktur ki, şeytan onları ele geçirip onlara Allah'ı anmayı unutturmasın" (rivayeti) yer alır. Allah bizi ve sizi doğru yoldan ayırmasın."⁷³

"Şafîilerde koşulan sayıya ulaşamayan köy halkının Cuma namazından sonra öğle namazı kılmasının caiz olup olmadığı bana soruldu?"

Cevap verdim (Allah'a hamdolsun): Şartları tam olarak kendinde toplayan ve cuma namazı kılmak için toplananların sayısı on iki veya dört olduğunda Cuma namazından sonra öğle namazı kılmaları gerekmez. Râzî'nin [ö. 370/981] Ahkâmü'l-Kur'ân (3) eserinin Cuma Suresi tefsirinde⁷⁴, Süyûtî'nin [ö. 911/1505] Dav'ü'l-Şem'a'da⁷⁵ zikrettikleri ve Dimyâtî'nin [ö. h.1310] de

⁷¹ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ'l-Kübrâ* (b.y.: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 1/304.

⁷² Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 92-93.

⁷³ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 95-96.

⁷⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdik Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1405), 5/341.

⁷⁵ Süyûtî konuyla ilgili görüşleri detaylı bir şekilde ele almakta, imam dışında üç kişi yani toplamda dört kişilik sayıyı Cuma namazı için asgari şart gören görüşü kabul edip Şafîi fakihî Müzenî'nin de bu görüşte olduğunu belirtmektedir. Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Dav'ü'l-Şem'ati fi adadil'l-cum'a*, thk. Abdüsselâm b. Muhammed b. Abdillâh el-Amir (b.y., ts.), 38.

eserinde Şafîîlerin görüşüne dair aktarımları⁷⁶ görüşümüzün delilidir. Hanefilere göre ise köy halkı üzerine Cuma farz değildir. Allah bizi ve sizi doğru yoldan ayırmasın.”⁷⁷

“Kazası olanın bayram namazını mı kılacağı yoksa sabah namazını mı kaza edeceği bana soruldu?

Cevap verdim (Allah’a hamdolsun): Bayram namazlarını eda eder. Sabah namazını kaza etmez. Çünkü İmam Şâfi’î’nin el-Ümm’de ve Müzenî’nin Muhtasarü’l-Müzenî’de açıkça belirttikleri gibi bayram namazları Cuma namazının vacip olduğu kimselere vaciptir. İmam Şâfi’î (rh) nafîle namaz bahsinde şöyle der: “Bayram namazları terki kimseye caiz olmayan sünnetlerdendir.”⁷⁸ Bu konuda şüphesi olan hakkını vererek kaynaklara müracaat etsin. Bizim bu konuda “Salâtü’l-ideyn lâ tütrek” isimli risalemiz var. Allah bizi ve sizi doğru yoldan ayırmasın.”⁷⁹

4.1.3. Oruca İlişkin Bazı Fetvaları

“Bir beldede hilal görüldüğünde diğer beldelerin görülen bu hilalin gereği ile amel etmeleri gerekip gerekmediği bana soruldu?

Cevap verdim (Allah’a hamdolsun): Fıkıh, tefsir, hadis ve hilâf ilmi kitaplarında yazılır ki dört mezhep imamı ve onlara tabi olanlar yeryüzünün herhangi bir bölgesinde şer’î olarak hilâl tespit edildiğinde tüm yeryüzünde sabit olan bu görülmeye amel edilmesi gerektiği üzerinde ittifak etmişlerdir. Bu ittifak, Müslümanların ibadetlerinde birlik olmalarını ve mümkünse ibadete ilişkin merasimlerini aynı anda yapmalarını sağlamaktadır. Fakat bazı Şâfiî alimler hilalin görüldüğü yerlerin Kazvin, Rey ve Kufe gibi birbirine yakın yerlere uzak olan yerlerin bu bölgede hilalin görülmesi ile amelin gerekmediği görüşündedirler. (Şâfiî’ler) İmam Nevevî’nin Mecmu’u’nda geçen “onların matla’ı (ayın doğduğu yer) aynıdır. Onların görüp diğerlerinin görmemesi ya teemmüldeki kusurları ya da arızı bir durumdan ötürüdür” ifadesi ile

⁷⁶ Dimyâtî sayıları kırka ulaşmayan köy halkının Cuma namazı mı yoksa öğle namazını kılacaklarına dair Bulkînî’nin Şâfi mezhebine göre Cuma kılmayıp öğle namazı kılacaklarına dair görüşünü aktardıktan sonra ulemeden bir topluluğun cumayı kılacakları şeklinde görüş sahibi olduklarını belirtir. O bu görüşü kavi bulur. Ona göre köy halkının hepsi bu görüşü taklid eder ve Cuma namazı kılarlar. Dimyâtî, ilk önce Cuma namazı kılıp ardından da öğle namazını ihtiyaten kılmalarını ise güzel bulur. Ebû Bekr Osman b. Muhammed Şata ed-Dimyâtî, *İ’ânetü’t-tâlibin ala halli elfâzi Fethi’l-mu’in* (b.y.: Dârü’l-Fikr, 1997), 2/69-70.

⁷⁷ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 8.

⁷⁸ Hıdırî’nin alıntısına benzer bir alıntı ne *el-Ümm*’de ne de *Muhtasarü’l-Müzenî* de rastladık. Onun *el-Ümm*’den aktardığını ifade ettiği başlık olan “salatü’t-tatavü”da da yer almamaktadır. Ancak Şâfi’î’nin konuya dair Hıdırî’nin aktardığı manayı ifade eden şu ifadeleri bulunmaktadır: “Cuma namazının kendisine gerektiği hiç kimsenin Bayram namazlarını terk etmelerine ruhsat tanımam...(bayram namazlarının) terkedilmelerini uygun görmem. Şâfi’î, *el-Ümm*, 1/275.

⁷⁹ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 9.

istidlalde bulunmaktadırlar.⁸⁰ Hicâz ve Irak gibi hilalin görüldüğü yerden farklı bir belde (matla'ı farklı) olması durumunda daha sahih (essah) olan görüşe göre (uzak beldenin) hilali gören belde ehli gibi amel etmeleri gerekmez.⁸¹ Allah bizi ve sizi doğru yoldan ayırmasın."⁸²

4.1.4. Zekâta İlişkin Bazı Fetvaları

"Borçlu olan kimsenin malına zekât düştüğünde zekât vermesi vacip midir değil midir? Tatmin edici bir şekilde beyan edip izah ediniz? diye bana soruldu.

Cevap verdim (Allah'a hamdolsun): İmam Şâfi'î'nin el-Ümm'de ve [Abdurrahman el-Cezerî'nin] Kitâbü'l-fıkıh ala'l-mezâhib'inde beirtildiği üzere⁸³ borç zekâtın vücubuna engel değildir. Bu konuda İmam Şâfi'î şöyle der: (2/43) "Bir adamın iki yüz dirhemi olsa, adamın alacaklıları da onun karşısına çıkarsa, adam dirhemlerin üzerinden bir yıl geçti dese, alacaklıları da üzerinden bir yıl geçmedi dese adamın sözü esas alınır. Adam dirhemlerden zekâtı çıkarır geriye kalanı da alacaklarına öder. Alacaklıların adamdan alacağı kısım geriye kalandan az olsun çok olsun fark etmez. İki yüz dirhemden fazlası olsa ve yıllar geçtiği halde zekatını vermedim dese, alacaklılar da onu yalanlasa adamın sözü esas alınır. Adam maldan geçen yılların zekâtını çıkarır. Sonra alacaklılar zekâtan artakalanları alırlar. Zekât alacaklıların malından her daim önceliklidir. Çünkü zekât mal sahibinin malından önceliklidir."⁸⁴Şâfiîler dediler ki: Malın borçtan hali olması şart değildir. Bir kimse borçlu olup da borç nisâb malı olan zekâtı geçse de zekât kendisine vaciptir."⁸⁵ Allah bizi ve sizi doğru yoldan ayırmasın."⁸⁶

"Mali evrak olan banknotta zekâtın gerekip gerekmediği ve ribanın cereyan edip etmediği, onun ticaret ve muavezât ve muamelâta semen olmaya uygun olup olmadığı bana soruldu?

Cevap verdim (Allah'a hamdolsun): Mali evraklara zekât düşmekte onlarda ribâ cereyan etmektedir. Mali evraklar ticaret, muavezât ve muamelâta uygundur. "Onları arındırmak ve temizlemek için mallarından sadaka al" [Tevbe 9/103], "Eğer tövbe ederseniz, zulmetmemek ve zulme uğramamak için mallarınız (anaparanız) sizindir." [Bakara 2/279] ayetleri buna delildir. Bu konuya dair "Hidmetü'n-nâs fi hükmi eskinâs" isimli risalemiz şâfi ve kâfidir. Detay istersen

⁸⁰ Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 6/273.

⁸¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/273.

⁸² Hidrî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 356-357.

⁸³ Bu kitap Abdurrahman el-Cezîrî'nin (1882-1941) *el-Fıkıh üle'l-mezâhibi'l-erba'a* adlı eseridir.

⁸⁴ Şâfi'î, *el-Ümm*, 2/54.

⁸⁵ Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz el-Cezîrî, *el-Fıkıh üle'l-mezâhibi'l-erba'a* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 1/540.

⁸⁶ Hidrî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 16.

o risaleye ve Cevâhirü'l-Fetvâ'nın 198. sayfasına müracaat et: 'Bulkinî'nin görüşüne göre dinâr olarak isimlendirilen kağıt para felslere sultanın tedavülden kaldırdığı zaman mütekavvim mal olmaması açısından kıyas edilebilir mi? edilmez mi? tereddütlü bir konudur. Kabule en yakın görüş altın ve gümüşün raiç bedeline sahipse kıyas edilebilmesidir.'⁸⁷ Allah bizi ve sizi doğru yoldan ayırmasın."⁸⁸

4.2. Nikâh ve Talak İle İlgili Bazı Fetvaları

"Bir defada tek lafızla üç talakın gerçekleştiği görüşünde olanın delilinin ne olduğu bana soruldu?

Cevap verdim (Allah'a hamdolsun): İlk etaptaki delilleri ayetlerdir (Bakara): 'Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellekle serbest bırakmak gerekir. (Eşlerin) Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece onlara verdiğiniz mehirden hiçbir miktarı geri almanız sizin için helâl olmaz. Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için bir meblâğ vermesinde taraflara bir vebal yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu kurallardır, öyleyse onları çiğnemeyin. Her kim Allah'ın koyduğu kuralları çiğnerse işte onlar zalimlerin ta kendileridir.(229) İkinciden sonra koca eşini bir daha boşarsa, bundan sonra kadın, boşayandan başka bir koca ile evlenmedikçe ona helâl olmaz. İkinci koca da onu boşarsa, birinci kocası ile bu kadının, Allah'ın kurallarına riayet edecekleri kanaatine varırlarsa, tekrar evlilik hayatına dönmelerinde bir sakınca yoktur. Bunlar Allah'ın kurallarıdır, bilmek isteyenler için onları açıklamaktadır.(230) Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini doldurduklarında ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutun ya da iyilikle serbest bırakın. Onları zarar vererek haklarını çiğnemek için nikâh altında tutmayın. Bunu yapan bilsin ki kendine kötülük etmiştir. Allah'ın âyetlerini sakın alaya almayın. Allah'ın size bahsettiği nimetleri, kitaptan ve hikmetten size öğüt vermek üzere gönderdiklerini dilinizden düşürmeyin. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah her şeyi bilmektedir.(231) Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini tamamladıklarında, aralarında mâkul ve meşrû ölçülerde rızalaştıkları takdirde boşayan kocalarıyla yeniden evlenmelerine engel olmayın. Bu söylenenler, içinizden Allah'a ve âhiret gününe iman edenlere verilen öğüttür. Bunlar sizin için en iyi iç ve dış temizliği sağlayan öğütlerdir. Tam manasıyla bilen Allah'tır, siz ise bilmezsiniz.'⁽²³²⁾⁸⁹ Her kim bu tehditleri, detayları ve sınırları hakkıyla düşünürse onların

⁸⁷ Abdülkerim Müdderis, Cevâhirü'l-fetâvâ: Hayru'z-zâd fi'l-irşâd (Bağdat: Matbaatü Dâri'l-Basri, 1969), 198.

⁸⁸ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 4.

⁸⁹ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, çev. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 259-260.

istidlallerini destekler. İkinci merhaledeki delilleri Resulüllah'ın (s.a.v) sünneti büyük halife Ebû Bekir ile Ömer'in hilafetinin ikinci senesine kadar bu sünnete uygun olarak verdikleri fetvadır. Fahreddîn er-Râzî [ö. 606/1210] et-Tefsîru'l-kebîr'inde (2/268) şöyle der: "Sonra bu görüşte olanlar da iki görüşe ayrılmışlardır. Din alimlerinin çoğunluğunun da görüşü olan birincisine göre onu (kadını) iki defa veya üç defa boşarsa bir talak gerçekleşir. Bu görüş kıyasa en uygun olan görüştür."⁹⁰ Daha fazla tafsilât istersen hilaf ilmi kitaplarına, özellikle İbn Kâyyim el-Cevziyye'nin [ö. 751/1350] İ'lâmü'l-muvakkî'in ve Zâdü'l-me'ad'ı, İbn Kudâme'nin [ö. 620/1223] el-Muğnî'si, Şeyhü'l-İslâm Takiyüddîn'in [ö. 728/1328] el-Fetâvâ'l-Kübrâ'sı, Şeyh Şeltût'un [ö. 1963] Fetâvâ'sı, Şerbâsî'nin [ö. 1980] Fetâvâ'sı ile Cârullah'ın [ö. 538/1144] Keşşâf'ına müracaat edebilir. Sonuç olarak bu mesele ittifak edilmiş bir mesele olmayıp ihtilaf edilmiş; kimi ulema üç talaka kimisi bir talaka fetva vermiştir. Herkesin yüzünü çevirdiği bir yönü vardır. Allah bizi doğru yoldan ayırmasın."⁹¹

4.3. Muhtelif Konulara Dair Bazı Fetvaları

"İlim, vaaz ve Kur'ân okunan meclislerde sigara içmenin mubah olup olmadığı bana soruldu?

Cevap verdim (Allah'a hamdolsun): Şer'de sigaranın kullanımı ile alakalı fukahâ arasında ihtilaf bulunmaktadır. Kimi helal olduğu yönünde fetva verirken kimi haram olduğu yönünde fetva vermiştir. Bununla beraber sigaranın lezzeti gafleti gerektirir, anlamaya ve tedebüre, bu meclislerden maksat olanı elde etmeye mani olur ve dini edebe de aykırıdır. İlim, vaaz ve Kur'ân meclisi ayetlerin, hadislerin, selef-i salihinin konuşulduğu, dareyn saadetinin ulaşma arzusunun olduğu meclislerdir. Dinleyici meclisi düşünmeli, Allah ve Resulünün sözünü dinlemeli. Durum böyle olunca dinleyicinin sigara ve kalbi duymaya, tedebbüre, anlama ve tefekküre mani olan şeyleri terk etmesi gerekir. Allah bizi doğru yoldan ayırmasın."⁹²

"İlmin taklitle ilişkisinin olup olmadığı bana soruldu?

Cevap verdim (Allah'a hamdolsun): Aralarında bir alaka bulunmamaktadır. Mukallidin başkasını taklîd etmesi ve onun görüşünü hüccetsiz alması cehaletini izhar ediyor. Alim ise başkasının görüşünü inceler ve onu Kitâb'a ve Sünnete arz eder. Eğer kendi nezdinde o görüşün Kitâb ve sünnete uygunluğuna karar verirse görüşü kabul eder, aksi halde reddeder. Mukallidin nazarı taklîd edilen başkalarının görüşüyle sınırlıdır (Ehl-i sünnet dört mezhebe müntesip

⁹⁰ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1420), 6/442.

⁹¹ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 2-3.

⁹² Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 85.

olanlardır. Kim bunlardan ayrılırsa İslam'dan ayrılmış olur). Alimin nazarına göre ise din, Kitâb ve Sünnet ile amel etmektir. İbn Abdülber [ö. 463/1071] ve başka muhakkik alimlerin aktardığı üzere mukallidin alim olmadığı hususunda icmâ' bulunmaktadır. Bu sahihtir. Çünkü alim eşyayı hücceti ile bilendir. Mukallit ise falan kesin şöyle dediğini veya şu kitabı yazdığını bilir. Öyleyse mukallit nakilcidir, alim değildir. Gazzâlî [ö. 505/1111] el-Mustasfâ adlı eserinde taklidi şiddetli bir şekilde kötülemektedir. Eimme-i erbaa da (Allah kendilerinden razı olsun) taklidi yasaklamıştır. Daha fazla bilgiye muttali olmak istiyorsan "el-İrşâd" adlı risalemize başvurun. Allah bizi doğru yoldan ayırmasın." ⁹³

"Kabe (Allah şerefini ve celalini artırsın) ve Nebi (s.a.v)'nin kabrinin topraklarından hangisinin Allah nezdinde daha faziletli olduğu bana soruldu?

Cevap verdim (Allah'a hamdolsun): Kabenin toprağı Peygamberin kabri-i şerifinin toprağından daha faziletlidir. Peygamber'in şahsı ise Allah, kendi nezdinde ondan daha faziletli ve kerim hiçbir şey yaratmamıştır. Kâdî İyâz'dan [ö. 544/1149] kabri şerifin toprağının Kabe'den daha faziletli olduğuna dair nakledilen görüş, daha önce hiçbir faziletli alim tarafından dile getirilmemiştir. Ayrıca Fetâvâ Şeyhü'l-İslam [İbn Teymiyye]'nin Fetâvâsı 1. Cilt 292. Sayfasında ve diğer mutemet kitaplarda geçtiği üzere bu görüşü kimse onaylamamıştır. Allah bizi ve sizi doğru yoldan ayırmasın." ⁹⁴

"Haşhaş ve diğer uyuşturucuların satımının şer'an sahih olup olmadığı soruldu?

Cevap verdim (Allah'a hamdolsun): Hz. Peygamber'in (a.s) "yenilmesi haram olanın satışı da haramdır" hadisi ile onların (haşhaş v.b) satımı caiz değildir. İlaç için satımının caizliği ise zaruretle bağlantılıdır. İbn Hacer el-Heytemî Tahzîru's-sikât min ekli'l-küfte ve'l-kât adlı eserinde şöyle der: "Haram olduğunu düşünsek de haşhaşın yemek için satılması üzümü suyunu çıkaran kişiye satılması gibidir". Daha fazla bilgi için bu kitaba [Heytemî'nin Tahzîru'l-küfte] ve benim kaleme aldığım el-Mühezzirât 'ani'l-muhadderât adlı risaleye bakın. Risalemiz hastalara şifadır. Allah bize yeter O ne güzel vekildir. Allah bizi doğru yoldan ayırmasın." ⁹⁵

Sonuç

'Allâme Kâdî Hıdırî İran'ın Batı Azerbaycan eyaleti sınırları içerisinde olan Nerziveh köyünde 1900'lü yılların başında ilim ehli bir ailenin üyesi olarak dünyaya gelmiştir. Ailesi hem ilim hem irfan ehli bir ailedir. Küçük yaşlarda başladığı ilim hayatına kimi siyasi olayların

⁹³ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 88-89.

⁹⁴ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 100.

⁹⁵ Hıdırî, *el-Fetâvâ el-Muhammediye*, 4-5.

gerektirdiği zorunlu aralar dışında kesintisiz devam etmiş, civar ulemadan istifade etmek üzere ilim yolculuklarına çıkmıştır. Kâdî Hıdırî, dil, tefsir, hadis ve fıkıh, gibi dini ilimlerin yanında mantık, hendese ve astronomi ilimleri de tahsil etmiş çok yönlü bir alim olup Arapça, Kürtçe ve Farsça dillerinde eserler telif etmiştir. Kâdî Hıdırî bulunduğu toplumun sorunlarına kayıtsız kalmamış din aliminin gerektirdiği nosyonla toplumuna ışık tutmuş başta eğitim olmak üzere her türlü sorunlarıyla ilgilenmiştir. Onun modern kaynaklara hakim ve taassuptan uzak ama Sünnî mezhep içerisinde muhakkik bir alim olduğu söylenebilir.

Kâdî Hıdırî aldığı eğitimin de gösterdiği üzere dini ilimlerden astronomiye kadar birçok alanda kendini yetiştirmiştir. Ona yöneltilen soruların çeşitliliği ve verdiği cevaplar da bunu teyit etmektedir. O belli bir mezhebe bağlı kalmaksızın kendi nezdinde delilin gerektirdiği ile fetva vermeye çalışmıştır. Bununla beraber belli mezhepler çerçevesinde kendisine yöneltilen sorulara ilgili mezhebin görüşünü aktararak fetva vermiştir. Ümmetin birliğini ilgilendiren konularda ümmetin birliğini sağlayan görüşü tercih etmiştir. Kâdî Hıdırî, ister genel ister özel olsun maslahatın celbi veya mefsedetın def'i için mercuh görüşle fetva verilebileceği düşüncesinde olup fetvalarında bunun yansımaları görülmektedir. O, fetvalarında az da olsa tercihte bulunmadan sorulan soruya dair görüşleri olduğu gibi aktardığı da olmuştur. Kâdî Hıdırî Fetvalarında sadece fıkıh kaynakları ile yetinmemiş aynı zamanda tefsir ve hadis kaynaklarına da sık sık referansta bulunmuştur.

Kaynakça

- Aslan, Mahsum. *Şâfîilerde Mezhep İçi İhtilaf: Heytemî ve Remlî Örneği*. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2022.
- Aslan, Ömer - Haçkalı, Abdurrahman. "Şâfiî Mezhebinde Fetva Usulü ve Kullanılan Başlıca Rumuz ve Terimler". *Harran İlahiyat Dergisi* 45 (2021), 57-75. <https://doi.org/10.30623/hij.952971>
- Atar, Fahrettin. "Fetva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/486-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Buğda, Sadrettin. "İslam Hukukunda Hisbe Teşkilatı (Mâverdî'nin er-Rütbe fi Talebi'l-Hisbe Adlı Eseri Bağlamında)". *İslam Düşüncesi Araştırmaları -II-*. ed. Mahsum Aytepe - Hasan Kaya. İstanbul: Ensar Yayınları, 2022.
- Buğda, Sadrettin. "Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî ve el-Hul'u lâ ez-Zulmu Adlı Risalesi". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. <https://doi.org/10.18506/anemon.819268>
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1405.
- Cezîrî, Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz el-. *el-Fıkıh ale'l-mezâhibi'l-erbaü*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Dimyâtî, Ebû Bekr Osman b. Muhammed Şata ed-. *İ'ânetü't-tâlibîn ala halli elfâzi Fethi'l-mu'în*. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1997.

- Eşit, Yusuf. *el-Allame el-Kâdî Molla Muhammed Hıdırî ve Risâletühü et-Talak es-Selâs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2019.
- Eşit, Yusuf. *İslam Kamu Hukukunda Devlet Birey İlişkisi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-. *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*. thk. Ebû 'Abdurrahman Âdil b. Yûsuf el-Ğarrâzî. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbnu'l-Cevzî, 2. Basım, 1421.
- Heytemî, Ahmed b. Muhammed b. 'Alî b. Hacer el-. *el-Fetâvâ'l- fikhîyye'l-kübrâ*. b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Hıdırî, 'Allâme Kâdî Molla Muhammed. *el-Fetâvâ el-Muhammediye*. Kişisel Kütüphane.
- Hıdırî, Allame Kâdî Molla Muhammed. *et-Tenkîd 'ani'l-ulemâi'l-mutevvak bi't-taklîd*. Kişisel Kütüphane.
- Hıdırî, Allame Kâdî Molla Muhammed. *Risâle el-intibâh ani'l-iştibâh*. Kişisel Kütüphane.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü's-Sadr, Üçüncü Baskı., 1414.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm. *el-Fetâvâ'l-Kübrâ*. b.y.: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. çev. Hayreddin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020. <https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/>
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-. *el-Hâvi'l-kebîr fi'l-fikhi -mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*. thk. Şeyh Ali Muhammed Muavvid - Şeyh Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud. 19 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Müdderis, Abdülkerim. *Cevâhirü'l-fetâvâ: Hayru'z-zâd fi'l-irşâd*. Bağdat: Matbaatü Dâri'l-Basrî, 1969.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Yaḥya b. Şeref en-. *el-Mecmû 'şerhu'l-Muhezzeb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Dav'ü'l-şem'ati fi adadil'l-cum'a*. thk. Abdüsselâm b. Muhammed b. Abdillâh el-'Amir. b.y., ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Edebü'l-fütyâ*. thk. Muhyiddîn Hilâl es-Serihân. Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2007.
- Şâfi'î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-. *el-Ümm*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1990.
- Yaman, Ahmet. *Fetva usûlü ve âdâbı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İkinci baskı., 2018.